

1246
CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

①

Manuscripts Library

Coll. No. Pho-1.

Title अष्टौविकृतिविवरणम्

Pho-1.

Pho-1

1246

incomplete

:	:	Aslān Vīkṣitī Vivaraṇa	:	Title
:	:	Madhusūdana	:	Author
:	:		:	Editor
:	:		:	Year, Vols.
:	:		:	Publisher
1246 :	:		:	Remarks

१४१६
कार्येन सर्वथा ॥ ४६ ॥ अत्र सार्धं हि मातुः चारणे आदितः ॥ सार्धं मात्रा नीचोऽस्य ॥
स्पर्शार्थः ॥ यथा ॥ रथानां नयेऽराः ॥ प्रवृत्ते किमेतावता यातमित्यत आह ॥ च
तुर्विधाश्च स्वरिताः कंपप्राप्तनिमित्ततः ॥ अनुक्रमोऽदिरूपायां जटायां वाच्य
तांगतिः ॥ ४७ ॥ जालादिचतुर्विधस्वरिता तेषां स्वरितोदात्ता न्यतरप्रयुक्तं
कंपाः ॥ चतुर्विधाश्च ॥ अनुक्रमोऽक्रमव्युक्रमोऽभिक्रमसंक्रमरूपायां जटा
यां सति निमित्ते वाच्य इत्यर्थः ॥ तथा हि ॥ इव जालो यथा ॥ ४८ ॥ स्यास्या
४८ ॥ अयमनुक्रमोऽभिक्रमसंक्रमेषु प्रवृत्तः ॥ कंपः ॥ अनुक्रमव्यु
क्रमयोः इव जालो ॥ सस्वः ३ स्वः ३ सस्वः ॥ वरुथंतनेतने ३ वरुथं वरु
थंतने ॥ अयं व्युक्रमस्तो दीर्घतायाः ॥ यो ३ ह्यो ३ ह्यो ३ यो यो ३ ह्यः ॥ अ

येनक्रमव्यक्रमस्तोदीर्घजातः॥उक्रमेभिनिहितोयथा॥मेअन्यो३न्योमेअन्यः॥
 व्युक्रमोभिक्रमयोरभिनिहितोयथा॥अन्यःपक्षःपक्षो३न्यपक्षः॥अनुक्रमोक्र
 मसंक्रमेषूक्तोयथा॥पक्षो३धौःपक्षःपक्षो३धः॥व्युक्रमोभिक्रमयोरप्युक्तोय
 था॥तंसमुद्रियाःसमुद्रियास्त्वत्समुद्रियाः॥समुद्रियाआपो३पःसमुद्रियाः
 समुद्रियाअपः॥अपोमियोमियो३पो३पोमियः॥अनुक्रमसंक्रमयोर्द्वैस्व
 क्षेप्रोयथा॥अभ्यभिहितः३भ्यभ्यभ्यभिहि॥उक्रमव्युक्रमयोरप्युक्तोय
 था॥अपमभ्याभ्यायमयमभि॥अभिक्रमेदीर्घक्षेप्रादिरपियथा॥रुलन
 आस्व३सुरुलनेरुलनआस्व॥आस्वस्वास्वस्वास्वास्वा३स्वस्वास्व॥उ
 क्रमउक्तोयथा॥स्वमाननुत्स्व३तीस्वमानःस्व॥यमाननुत्सी॥व्युक्रम

मेप्युक्तोयथा॥उर्ध्वीअभ्य३र्ध्वीउर्ध्वीअभि॥व्युक्रमेप्रक्षिष्टोयथा॥इदंवि
 वी३दंमिदंवी॥इतोनाविनावी३तइतोनावि॥अनुक्रमसंक्रमयोरप्युक्तोय
 था॥अभी३ममिममभ्याभी३मं॥इत्यादिहजटाकंपस्तत्रतत्रदृष्टव्याः॥॥
 इतिजटानिरूपणं समाप्तं॥॥अस्यथक्रममालानिरूप्यते॥ब्रूयाक्रम
 विपर्ययासादर्वचस्यादितोततः॥अंतंचादिनयेदेवंक्रममालेतिगीयते॥
 ॥४९॥क्रमविपर्ययासात्क्रमक्रमव्युक्रमोभ्यांअर्धर्वस्यादितःअंततो
 व्युक्रमोपक्रममिति विशेषः ब्रूयात्॥एवंक्रमविपर्ययासाभ्यांक्रमंबुवनं॥
 पुमान् आदित आदित आरभ्यक्रमं समानं समाप्तिं नयेत्॥अंतं अंतत
 आरभ्यक्रमं आदित समाप्तिं नयेत्॥प्रपयेदित्यर्थः॥यथा॥अग्निमीळे॥

ऋत्विजमित्युत्विजं ॥ ईके पुरोहितं ॥ ऋत्विजं देवं ॥ पुरोहितं यज्ञस्य ॥ देवं यज्ञस्य ॥
 पुरोहितमिति पुरः ॥ हितं ॥ यज्ञस्य पुरोहितं ॥ यज्ञस्य देवं ॥ पुरोहितमीके ॥ देवमृ
 त्विजं ॥ पुरोहितमिति पुरः ॥ हितं ॥ ऋत्विजमित्युत्विजं ॥ ईके मि ॥ अथ शिखा ॥
 ॥ पदोत्तरं शिखामेव जयामार्याः प्रचक्षते ॥ ॥ आर्याः पदोत्तरसंक्रमं जयं
 शिखां प्रवदन्ति ॥ यथा ॥ अग्निमीक ईके मिमग्निमीके पुरोहितं ॥ ईके पुरोहि
 तं पुरोहितमीक ईके पुरोहितं यज्ञस्य ॥ पुरोहितं यज्ञस्य यज्ञस्य पुरोहितं
 पुरोहितं यज्ञस्य देवं ॥ पुरोहितमिति पुरः ॥ हितं ॥ यज्ञस्य देवं देवं यज्ञस्य य
 ज्ञस्य देवमृत्विजं ॥ देवमृत्विजमृत्विजं देवं देवमृत्विजं ॥ ऋत्विजमित्युत्विजं ॥
 ॥ ॥ इति शिखा ॥ ॥ अथ रेखा ॥ ऋमो द्वित्रिचतुः पंचपदक्रममुदाह

हरेत् ॥ पृथक् पृथक् विपर्ययोरेवा माहुः पुनः क्रमात् ॥ ५९ ॥ क्रमात् ॥ अनुक्रमात् ॥
 द्वित्रिचतुः पंचपदक्रमं प्रत्येकं प्रत्येकं विपर्ययस्य क्रमादुदाहरेत् ॥ एवमुक्त्वा ॥
 विस्मृतिनामतोरेखां प्रचक्षते ॥ महान्त आहुरित्यर्थः ॥ यथा ॥ श्रोतुनः ॥ नः श्रोतुः ॥
 श्रोतुनः ॥ नः श्रोतुरातिः सूश्रोतुः ॥ सूश्रोतुः श्रोतुरातिर्नः ॥ नः श्रोतुरातिः ॥
 श्रोतुरातिः सूश्रोतुः ॥ श्रोतुरातिरिति श्रोतुः रातिः ॥ सूश्रोतुः सूश्रोतुः सिंधूर
 द्विः ॥ अद्विः सिंधुः सूश्रोतुः ॥ सूश्रोतुः सूश्रोतुः ॥ सूश्रोतुरितिसू
 श्रोतुः ॥ सूश्रोतुः सिंधुः ॥ सूश्रोतुः सिंधुः ॥ सिंधूरद्विः ॥ अद्विरित्यतः
 भिः ॥ सूश्रोतुः सावां वरुण मित्र मित्र वरुण वां सा सूश्रोतुः ॥ सूश्रोतुः सावां ॥ वां वर
 ण ॥ वरुण मित्र ॥ इत्यादि ॥ इति रेखा ॥ अथ ध्वजः ॥ ब्रूयादादेः क्रमसंम्यगंता

दुत्तारयेदिति॥ वर्गेवाक्रचिवायस्यासत्तितः सध्वजः स्मृतः॥ ५२॥ वर्गेवाक्रचिवा
 स्मृतादिः आदित आरभ्य सम्यक् क्रमं ब्रूयात्॥ अंतादयं क्रममारभ्य सम्यगुक्ता
 रयेत्॥ एकमेवं पूर्वपूर्वपदे अंत्योपासादिक्रमपूर्व अनक्रमेणाकर्षयेदित्यर्थः॥
 इति यत्तद्विदितं स्यात्॥ सध्वज इत्यर्थः॥ सध्वजा॥ प्रवः॥ भरध्वमिति भरध्वं॥ वः पाते॥
 मीळुषे भरध्वं॥ पाते रघुमन्यवः॥ रुद्राय मीळुषे॥ रघुमन्यवो यः॥ यज्ञं रुद्राय॥
 रघुमन्यव इति रघुः मन्यवः॥ अंधो यज्ञं॥ अंधो यज्ञं॥ रघुमन्यव इति रघुः मन्यवः॥
 यज्ञं रुद्राय॥ रघुमन्यवो यः॥ रुद्राय मीळुषे॥ पाते रघुमन्यवः॥ मीळुषे भरध्वं॥
 वः पाते॥ भरध्वमिति भरध्वं॥ ॥ इति ध्वजः॥ ॥ अथ दंडः॥ क्रममुक्ता विप
 र्यस्य पुनश्च क्रममुत्तरं॥ अर्धर्चा देवमुक्ताः क्रमदंडो विधीयते॥ ५३॥

पुनश्च पुनरपि आदित आरभ्य क्रममुत्तरेत्॥ एवं पूर्वार्धे च क्रमसंबंधे तेनोत्तरा
 र्धे च क्रममुक्ता॥ पूर्वार्धर्चादिपदपर्यंतं विपर्ययोऽनेन सहिता मुक्ता॥ पुनस्तत आर
 भ्योत्तरार्धे च स्वरूपं तं चित्रमोवाच्य एवेत्यतो नेत्याह॥ अर्धर्चपरिसमाप्तिपर्यं
 त एवायं नियमः॥ उत्तरार्धे तु पुरोहितं भद्रं इति वाक्यः॥ एवमुक्तं प्रकारो यः॥ तस्यो
 त्त्यानुच्चारणदंडो नाम विकृतिविशेषो विधीयते॥ विहितो भवति॥ उच्चारि
 तो भवतीति यावत्॥ यथा॥ अग्निमीळे॥ ईळे ग्निं॥ अग्निमीळे॥ ईळे पुरोहितं॥ पुरो
 हितमीळे ग्नीं॥ अग्निमीळे॥ ईळे पुरोहितं॥ पुरोहितं यज्ञस्य॥ पुरोहितमिति पु
 रः॥ हितं॥ यज्ञस्य पुरोहितमीळे ग्निं॥ अग्निमीळे॥ ईळे पुरोहितं॥ पुरोहितं य
 ज्ञस्य॥ पुरोहितमिति पुरः॥ हितं॥ यज्ञस्य देवं॥ देवं यज्ञस्य पुरोहितमीळे ग्निं॥

अग्निमीळे ॥ ईळेपुरोहितं ॥ पुरोहितं यज्ञस्य ॥ पुरोहितमिति पुरः ॥ हितं ॥ यज्ञस्य
 देवं ॥ देवमृत्विजं ॥ ऋत्विजं देवं यज्ञस्य पुरोहितमीळे ग्निं ॥ अग्निमीळे ॥ ईळेपुरो
 हितं ॥ पुरोहितं यज्ञस्य ॥ पुरोहितमिति पुरः ॥ हितं ॥ यज्ञस्य देवं ॥ देवमृत्विजं ॥
 देवमृत्विजं ॥ ऋत्विजमित्यृत्विजं ॥ इति दंडः ॥ ॥ अथ क्रमस्य ॥ पादशोर्ध्वं च शोवा
 पिसहोत्स्यादंडवद्रथः ॥ ५४ ॥ ऋचोर्ध्वं च योः पादयोर्दंडवत् ॥ सहिता पदक
 मैः ॥ सहोत्स्यारथो विहितो भवतीत्यर्थः ॥ सहोत्तिरेवरथ इति यावत् ॥ यथा ॥ अ
 ग्निमीळे ॥ अयं देवाय ॥ ईळे ग्निं ॥ देवायाय ॥ अग्निमीळे ॥ ईळे पुरोहितं ॥ अयं
 देवाय ॥ देवाय जन्मने ॥ पुरोहितमीळे ग्निं ॥ जन्मने देवायाय ॥ अग्निमीळे ॥
 ईळे पुरोहितं ॥ पुरोहितं यज्ञस्य ॥ अयं देवाय ॥ देवाय जन्मने ॥ जन्मने स्तोमः ॥

यज्ञस्य पुरोहितमीळे ग्निं ॥ स्तोमो जन्मने देवायाय ॥ अग्निमीळे ॥ ईळे पुरोहितं ॥ पुरोहितं
 यज्ञस्य ॥ पुरोहितमिति पुरः ॥ हितं ॥ यज्ञस्य देवं ॥ अयं देवाय ॥ देवाय जन्मने ॥ जन्मने स्तो
 मः ॥ स्तोमे विप्रेभिः ॥ देवं यज्ञस्य पुरोहितमीळे ग्निं ॥ विप्रेभिः स्तोमो जन्मने देवायाय ॥
 अग्निमीळे ॥ ईळे पुरोहितं ॥ पुरोहितं यज्ञस्य ॥ पुरोहितमिति पुरः ॥ हितं ॥ यज्ञस्य देवं ॥
 देवमृत्विजं ॥ अयं देवाय ॥ देवाय जन्मने ॥ जन्मने स्तोमः ॥ स्तोमे विप्रेभिः ॥ विप्रे
 भिरासया ॥ ऋत्विजमित्यृत्विजं ॥ आसयेत्यासया ॥ इत्यादि ॥ ॥ इति रथः ॥
 ॥ ॥ अथ घनः ॥ ॥ शिखा जटा घनः प्रोक्त इत्यहौ विरुतीः पठेत् ॥ ५५ ॥
 प्रवोवः प्रप्रवः पातं पातंवः प्रप्रवः पातं ॥ वः पातं पातंवो वः पातं रघुमन्यवोरघुमन्य
 वः पातं वो वः पातं रघुमन्यवः ॥ पातं रघुमन्यवोरघुमन्यवः पातं पातं रघुमन्यवो

धौधोरघुमन्यवः पांते पांते रघुमन्यवौ धः ॥ रघुमन्यवौ धौधोरघुमन्यवोरघुमन्यवौ
धौयज्ञं यज्ञं मेधोरघुमन्यवोरघुमन्यवौ धौयज्ञं ॥ रघुमन्यव इति रघुः मन्यवः ॥ अं धौ
यज्ञं यज्ञं मेधौ धौयज्ञं रुद्राय रुद्राय यज्ञं मेधौ धौयज्ञं रुद्राय ॥ यज्ञं रुद्राय रुद्राय
यज्ञं यज्ञं रुद्राय मीळुषे मीळुषे रुद्राय यज्ञं यज्ञं रुद्राय मीळुषे ॥ रुद्राय
मीळुषे मीळुषे रुद्राय रुद्राय मीळुषे भरध्वं भरध्वं मीळुषे रुद्राय रुद्राय
मीळुषे भरध्वं ॥ मीळुषे भरध्वं भरध्वं मीळुषे मीळुषे भरध्वं ॥ भरध्वमि
मिति भरध्वं ॥ इत्यादि ॥ ॥ इति घनः ॥ ॥ इत्यष्टौ विहृती नोत्तरूपकथ
नं मया विरचितं यत् ॥ तेन विष्णुर्जिह्वः प्रीतो जनताम् ॥ ॥ इति श्रीमध्वसू
दनविरचिताष्टौ विहृतिविवरणं समाप्तं ॥ श्रीवेदपुरुषार्पणम् ॥ ६९ ॥